

Висше училище по застраховане и финанси (ВУЗФ)

**Докторска програма „Финанси, застраховане и
осигуряване“**

Диана Георгиева Николова

**Предприемачески екосистеми и създаване на среда
за развитие на предприемачество - политики и
практики**

Автореферат

**на дисертация за присъждане на
образователна и научна степен „Доктор“**

Научен ръководител: доц. д-р Р. Вазов

София 2024г.

Дисертационният труд е обсъден в назначена от комисия и е насочен за защита пред научно жури.

Авторът е докторант на самостоятелна подготовка към докторската програма "Финанси, застраховане и осигуряване" във ВУЗФ

Дисертационният труд е с общ обем от 175 печатни страници и структурирана от увод, основен текст в три глави, заключение и библиография, (която включва общо 269 източника на български и на английски език). Дисертацията съдържа 7 таблици, 2 графики и 15 фигури.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 12 март 2025 г. от 11:00 часа.

I. Обща характеристика на дисертационния труд

1. Актуалност на темата

Изследването на най-ефективните форми на политическа намеса за насърчаване на икономическия растеж и създаване на работни места са част от дневния ред на българското общество, а предприемачеството е основен двигател на иновациите и икономическото развитие.

Осигуряването на подходяща средата за развитие на предприемачество се свързва в голяма степен с институциите и правителствените политики. Създаването на предприемачески екосистеми и среда за развитие на бизнеса са във фокуса и на политиките на европейско ниво. Европейската комисия прилага редица инициативи за стимулиране на икономическия растеж, заетостта и насърчаване на предприемачеството. Насоките на развитие са необходими и поради настоящата икономическата криза, която предполага подходящи и наложителни мерки за подобряване на бизнес средата, насърчаване на икономическия растеж и намаляване на безработицата.

Актуалността на изследването произтича от социалноикономическата значимост на разглежданата проблематика. Настоящата тема е актуална и значима, но въпреки това липсват достатъчно изследвания и експертни разработки в областта. Очакването към институциите е да формулират и предоставят подходящите политики и инструменти за постоянното развитие на подходящата бизнес среда. Културата и очакванията на съвременното общество са обвързани с постиженията и новостите в областта на високите технологии. Настоящият труд има за цел, да допринесе за надграждане на подходящите политики за подобряване на предприемаческата екосистема.

2. Обект и предмет на изследването

Обект

Политиките, практиките и инструментите за подобряване на средата за стартиране и развитие на предприемаческа дейност.

Предмет

Въздействието на конкретни политики и практики за подобряване на средата за стартиране и развитие на предприемаческа дейност.

3. Цели и задачи на изследването

Целта на дисертацията е да се изследват и предложат конкретни политики и програми за подобряване на средата за развитие на предприемачество и иновации в България. В тази връзка се разглежда, като пример цялостното развитие на предприемаческата екосистема на Израел, както и конкретни политики и програми, като добър опит, който може да бъде приложен.

- За реализиране на тази цел са поставени следните изследователски задачи:

1. Да се осъществи факторен анализ на изследвания пример, спрямо модела на Даниел Айзенберг за растеж на предприемаческата екосистема и установяване на факторите довели до изграждането на процъфтяваща предприемаческа екосистема в Израел.

2. Изследване на израелската програма Yozma (Защо програмата беше успешна?), както и др. програми, политики и практики.

3. Да се анализира ролята правителствените политики и интервенции върху изграждането и еволюцията на предприемаческите екосистема.

4. Да се анализира ролята на правителството в изграждане на индустрията за рисков капитал.

5. Да се използва изследваният пример за намиране и прилагане на добър опит за подобряване на социалната и икономическата среда в България.

6. Да се формулират обосновани изводи и препоръки към политики на базата на направения анализ на факторите, влияещи върху появата на успешната индустрия.

7. Да се анализират политиките и програмите с цел създаване на благоприятна среда за развитие на предприемаческа дейност в България;

4. Теза и хипотези

Основната изследователска теза:

Конкурентното предимство на израелската предприемаческа екосистема е следствие на комбинацията от правителствени политики, инвестиции в индустрията за рисков капитал и либерална имиграционна политика.

В настоящия труд се изследва и анализира правдивостта на следните хипотези:

1. Правителствата имат реална възможност да стимулират индустрията за рисков капитал и по този начин да осигурят на фирмите по-добър достъп до финансиране.
2. Положителната предприемаческа култура има основна роля в изграждането на иновативната екосистема в Израел.
3. Либералната имиграционна политика на правителството допринася за развитието на иновационната система в Израел.

5. Методология на изследването

Предпочитаният метод за този документ е описателен анализ на избрания пример, при който някои от формите на правителствена намеса са довели до еволюцията на предприемаческата екосистема. Описанието ще бъде под формата на „проверка на фактите“ на примера спрямо модела на Даниел Айзенберг за растеж на предприемаческата екосистема и търсене на факторите водещи до растежа и развитието на предприемаческата екосистема на избрания пример (Израел).

Логиката при прилагането на този модел може да се счита за предсказуема, тоест ако страни, които целят развитие на предприемаческа екосистема, покажат определен марж в някои от областите на модел за предприемаческа екосистема на Даниел Айзенберг, приемат и приложат някои от стратегиите и политиките, използвани в разглеждания пример, могат да постигнат значителен напредък в развитието на предприемаческата екосистема. Това ще

доведе до дискусия на специфичните въпроси и предизвикателствата пред предприемаческата дейност в България.

Този документ се основава в някаква степен на многобройните работи на Даниел Айзенберг за влиянието на правителствените интервенции върху еволюцията на предприемаческата екосистема и значението на взаимодействието на широк спектър от заинтересовани страни, които са необходими за укрепване на предприемаческата екосистемата.

- За постигането на целта на дисертационния труд ще се използват и следните подходи на изследване:

1. Интердисциплинарен подход
2. Системният подход
3. Интердисциплинарният подход подходящ поради обвързаността между политическия и икономическия аспект на изследваната проблематика.

Системният подход се изразява в разглеждането на по-общата рамка на развитие на предприемаческата екосистема в който контекст се ситуира изследваната проблематиката.

За решаването на изследователските задачи се използват инструменти като преглед и обобщаване на източниците за информация, актуализиране на направени проучвания и тяхното доразвиване, събиране, систематизиране и обобщаване на статистически данни, графично, таблично и схематично представяне на информация, статистически данни и др.

6. Ограничения на изследването

Изборът на изследователска парадигма, интерпретативният подход представлява ограничение, тъй като е натоварен с пристрастия от автора и може да бъде компенсирани чрез стриктно придържане към етичните въпроси на изследването. Широкият обхват на изследване, затруднява навлизането в темата, което прави задълбочения анализ труден за изпълнение.

II. Структура и съдържание на дисертационния труд

Дисертационният труд е в общ обем от 175 стандартни страници и е структуриран в увод (4 стр.), основен текст в три глави (152 стр.), заключение (3 стр.), библиография (269 литературни източника). Дисертацията съдържа 7 таблици, 2 графики и 15 фигури.

Увод

I. Обща характеристика на дисертационния труд 5

1. Актуалност на темата
2. Обект и предмет на изследването
3. Цели и задачи на изследването
4. Теза и хипотези
5. Методология на изследването
6. Ограничения на изследването

ГЛАВА ПЪРВА

Теоретични основи на предприемаческата екосистема. Подход, анализ и политики за насърчаване

1. Предприемачество и предприемачески екосистеми
  - 1.1. Теоретични постановки на предприемаческата екосистема
  - 1.2. Местни или глобални екосистеми
  - 1.3. Глобална предприемаческа екосистема
  - 1.4. Елементи на предприемаческите екосистеми
  - 1.5. Предприемачески екосистеми и регионална политика
    - 1.5.1. Предприемачески екосистемен подход
    - 1.5.2. Недостатъци на предприемаческия екосистемен подход
    - 1.5.3. Конструктивен синтез

1.2. Анализ на предприемаческата екосистема в България и необходими политики за насърчаване

1.3. Европейски политики и инициативи

1.3.1. Политическа рамка за МСП

1.3.2. Иновационни екосистеми

1.3.3. Европейска рамка за предприемачески умения (EntreComp)

1.3.4. Конкурентоспособност на България

ГЛАВА ВТОРА

Механизми и възможности за насърчаване и развитие на предприемаческата екосистема - изследване на предприемаческата екосистема на Израел

2.1. Основни постановки водещи до възникването и развитието на предприемаческата екосистема в Израел.

2.1.2. Ключови правителствени политики

3.1.3. Градове пример за изграждане на иновативна стартър екосистема

2.1.3.1. Тел Авив

2.1.3.2. Йерусалим

2.2. Рисков капитал

2.2.1. Индустрия за рисков капитал

2.2.2. Програмата Yozma

2.2.3. Програма за стимулиране на идеи Тнуфа (Tnufa)

2.3. Развитие на предприемаческата екосистема в Израел

2.3.1. Правителствени политики и лидерство

2.3.2. Финансиране

2.3.3. Благоприятна култура

2.3.4. Подкрепа - Институционална подкрепа и инфраструктура

2.3.5. Човешки капитал

2.3.6. Пазари

2.4. Изводи и препоръки

ГЛАВА ТРЕТА

Модел за ефективно подобряване на предприемаческа екосистема в България

3.1. Перспектива на предприемаческата екосистема в България

3.2. Развитие на предприемаческата екосистема в България

3.2.1. Правителствени политики

3.2.1.1. Правителствени програми

3.2.1.2. Правителствени политики и инициативи

3.2.2. Финансиране

3.2.3. Благоприятна култура

3.2.4. Подкрепа - Институционална подкрепа и инфраструктура

3.2.5. Човешки капитал

3.2.6. Пазари

3.2.6.1. Интернационализация

3.2.6.2. Развитие на предприемаческата мрежа

3.3. Препоръки, политики и практики за ефективно подобряване на привлекателността на българската икономика за стартиране на предприемачески начинания.

3.3.1. Правителствени институции

3.3.2. Достъп до финансиране

3.3.3. Образование и обучение

3.3.4. Подкрепа и менторство

3.3.5. Демография

Заключение

Библиография

III. Кратко изложение на дисертационния труд

УВОД

В увода на дисертационния труд се обосновава актуалността на темата и мотивите за нейното изследване. Дефинирани са: основната цел, обектът и предметът на изследването. Формулирани са конкретните изследователски задачи и ограниченията на изследването. Представени са подходите на изследване. Акцентът е върху изследователската теза и хипотезите на изследването.

ГЛАВА ПЪРВА

Теоретични основи на предприемаческата екосистема.

Подход, анализ и политики за насърчаване

Първа глава е фокусирана върху научно-теоретичните основи на предприемачество и предприемачески екосистеми. Направен е преглед и анализ на изследвания в областта. Дефинирани са факторите влияещи върху създаването на благоприятна среда за стартиране на множество предприемачески начинания, с цел постигане на икономически растеж, решаване на проблемите с безработицата и повишаване нивото на конкурентоспособност на икономиката.

Създаването и развитието на ефективна среда, която ще насърчава предприемаческото поведение и ще осигури трансфер на знания и технологии на пазара е значително предизвикателство за организациите, които работят в динамична бизнес среда. Този тип среда е призната за „предприемаческа екосистема“. Предприемаческата екосистема е термин, който се налага в дискусиите и изследванията през последните години.

„Предприемачеството е най-сигурният начин за развитие.“ Икономическите проучвания по целия свят последователно свързват предприемачеството с бърз растеж, с бързото създаване на работни места, растежът на БВП и дългосрочното нарастване на производителността.

Предприемачеството или създаването на нова фирма е основен процес на икономическата география Стам, (2007). Емпиричните изследвания на икономическата география в миналото са се фокусирали върху големите фирми, които са работодатели като агенти на глобализацията, но големите фирми обикновено започват като малки. Изследването на предприемаческите екосистеми, разкрива динамичните социални, институционални и културни процеси и участници, които имат потенциала да насърчават и подобряват формирането и растежа на нови фирми.

Основните идеи за предприемаческите екосистеми се появяват през 80-те и 90-те години като част от изследванията на предприемачеството, преминават от индивидуалистични, базирани на личността изследвания, към по-широката перспектива на общността, която включва ролята на социалните, културните и икономическите сили в процеса на предприемачество.

Според Ван де Вен (1993), индивидуалните предприемачи не могат да управляват всички ресурси, институции, пазари и бизнес функции, необходими за развитието и комерсиализирането на техните предприемачески начинания. Предприемачеството е колективно постижение, което се състои не само в поведението на индивидуалните предприемачи, но изисква ключови роли от многобройни предприемачи както в публичния, така и в частния сектор, за да развитият индустриална инфраструктура, която улеснява и насърчава иновациите. (Новата промяна в контекста, подчертава значението на разположението на предприемаческия феномен в по-широк контекст, който включва времеви, пространствени, социални, организационни и пазарни измерения на контекста).

Използването на термина „екосистема“, става широко разпространено едва след работата на Мур (1993), където бизнес екосистемата се определя като външната среда на фирмата. (Бизнес екосистемите се кондензират от първоначалния капитал, интерес на клиентите и талант, генерирани от иновация. В бизнес екосистемата, предприемачите се фокусират върху дефинирането на това, което клиентите искат, т.е. стойността на предложени нов продукт или услуга и най-добрата форма за тяхното предоставяне).

Предприемаческите екосистеми имат сходство с индустриалните квартали, клъстерите и иновационните системи; предприемачите и стартиращите технологични фирми присъстват в тези рамки, но нямат основно значение (или централна роля), както в предприемаческите екосистеми.

Съответно, предприемаческите екосистеми са развити в бизнес стратегията и регионалното развитие, като имат сходства с индустриалните квартали, клъстерите и иновационните системи.

Предприемаческа среда (или подобни фрази) е най-често срещаният термин, използван в литературата от 70-те до 2015 г. Фразата „предприемаческа екосистема“ се появява едва през 2000 г., но става доминираща след 2016 г.

Терминът „предприемаческа среда“ се отнася до различните фактори, които влияят върху предприемачеството, като икономически, социални, културни и политически фактори. Докато, терминът „предприемаческа екосистема“ се отнася до сложната мрежа от участници, институции и ресурси, които подкрепят предприемачеството в определен регион или индустрия.

Всъщност, двата термина са свързани, но имат различни конотации и последици. Терминът „предприемаческа среда“ е по-общ и се отнася до по-широкия контекст, в който се осъществява предприемаческата дейност, докато терминът „предприемаческа екосистема“ е по-специфичен и се отнася до мрежата от участници и ресурси, които поддържат предприемачеството. Подобно иновационната екосистема се дефинира като взаимодействие между различни заинтересовани страни, включително човешки капитал, насищане и достъп до пазара, финансов капитал, дигитални технологии и регулации. Изграждането на предприемаческа екосистема води до подобряване на качеството на живот,

създаване на набор от възможности за растеж и просперитет, резултатите могат да бъдат увеличаване на броя на предприемачите, компаниите и работните места.

Преглед на някои теоретични постановки на предприемаческата екосистема:

Cohen (2006) Устойчивите предприемачески екосистеми, могат да се определят като взаимосвързана група от участници в местната географска общност, ангажирана с устойчивото развитие чрез подкрепа и подпомагане на нови устойчиви предприятия

Isenberg (2010) Предприемаческата екосистема се състои от набор от отделни елементи, като лидерство, култура, капиталови пазари и потенциални клиенти - които се комбинират по сложни начини.

Isenberg (2010) Предприемаческа екосистема може да се разглежда като „колективна визия на група заинтересовани страни, ангажирани с насърчаването на предприемачеството, създавайки екосистема, която да актуализира тяхната визия“.

Mason and Brown (2014) Набор от взаимосвързани участници (както потенциални, така и съществуващи), предприемачески организации (например фирми, предприятия, бизнес ангели и банки), институции (университети, агенции от публичния сектор и финансови организации) и предприемачески процеси (напр. нови бизнеси, брой фирми с висок растеж, нива на „предприемчивост“, брой серийни предприемачи и нива на предприемаческа амбиция), които формално и неформално се свързват, обединяват, посредничат и управляват представянето в местната предприемаческа среда.

Stam (2015) Набор от взаимозависими действащи лица и фактори, координирани по начин, който дава възможност за продуктивно предприемачество.

Spigel (2017) Предприемаческите екосистеми ... са обединението на локализиращи културни перспективи, социални мрежи, инвестиционен капитал, университети и активни икономически политики, които създават среда, подкрепяща иновативни начинания.

Предприемаческите екосистеми са съставени от подсистеми, които са обобщени в системи, които могат да бъдат оптимизирани за ефективността на системата на ниво

екосистема. В предприемаческа литература нараства признанието, че теорията за предприемачество, фокусирана само върху предприемача, може да е твърде ограничена.

Концепцията за системи за предприемачество се основава на три важни предпоставки, които осигуряват подходяща платформа за анализ на предприемачески екосистеми:

- o Иновация и технологичен напредък: Предприемачеството се развива в среда, където наличието на иновации и технологичен напредък е ключов фактор. Това включва разработването на нови продукти, услуги и бизнес модели.

- o Достъп до ресурси и подкрепа: Предприемачите имат нужда от достъп до финансиране, обучение, менторство и други ресурси, които да ги подкрепят в процеса на стартиране и развитие на бизнеса им.

- o Развитие на предприемаческа култура и институции: Създаването на благоприятна предприемаческа култура и подкрепящи институции е от съществено значение за успешното функциониране на предприемаческите екосистеми. Това включва образователни програми, правни реформи и други инициативи.

Тези предпоставки създават основа за развитие на предприемачески потенциал.

Фиг. 1. Модел на Айзенберг за предприемаческа екосистема

Моделът на предприемаческата екосистема е подход, който поставя фокуса върху групирането на икономическата дейност, подход, който е бил игнориран или подценяван в предишни проучвания. Първо, изричният фокус е върху предприемаческата дейност и особено върху фирмите с висок растеж. Второ, акцентът е върху местната и регионалната среда и условията, необходими за генериране и подкрепа на предприемачеството. Трето, този подход подчертава взаимодействието между рамковите условия и местната/ регионалната географска среда.

Политиците все повече признават заслугите на системно базираната форма на подкрепа на предприемачеството с висок растеж, което представлява преминаване към холистични дейности, които се фокусират върху развитието на мрежи, приравняването на приоритетите, изграждането на нови институционални възможности и насърчаването на взаимодействието между различните заинтересовани страни. Актуалният подход се фокусира върху „предприемаческите екосистеми“. Джеймс Мур твърди, че бизнесът не се развива във „вакуум“ и отбеляза релационно вградения характер на това как фирмите

взаимодействат с доставчици, клиенти и финансисти. Уточнението на Джеймс Мур дава възможност за разбиране на мотивите за формулирането на подхода на Даниел Изенбърг, който твърди, че такъв подход представлява рентабилна стратегия за стимулиране на икономически просперитет. Според Изенбърг, този подход потенциално се превръща в „предпоставка“ за успешното внедряване на клъстерни стратегии, иновационни системи, икономика на знанието или национални политики за конкурентоспособност.

Той идентифицира шест области в рамките на предприемаческата екосистема, които се състоят от стотици елементи, взаимодействащи по изключително сложни и идиосинкратични начини, което означава, че взети поотделно тези области са много ограничени по стойност и не трябва да се разглеждат изолирано. Трябва да се развиват и шестте области: Политики и лидерство; Благоприятна култура; Наличие на подходящо финансиране; Качествен човешки капитал; Благоприятни пазари; Набор от институционална подкрепа.

Изенбърг подчертава важността на контекста: всяка екосистема възниква при уникален набор от условия и обстоятелства водещи до заключението, че всяка предприемаческа екосистема трябва да бъде оформена около местните условия.

Предприемаческа дейност създава общо благосъстояние, което отразява взаимната взаимозависимост между предприемачи и правителства, като последните се занимават с повишаване на общото благосъстояние, а предприемачите зависят от контекста, който се оформя от правителствата.

ГЛАВА ВТОРА

Механизми и възможности за насърчаване и развитие на предприемаческата екосистема - изследване на предприемаческата екосистема на Израел

Втора глава изследва предприемаческата екосистема на Израел с цел установяване на основните постановки водещи до възникването и развитието на предприемаческата

екосистема в Израел. Анализират се конкретни политики и практики водещи до развитието на процъфтяващата иновативна екосистема в Израел.

Анализът на причините, допринасящи за появата на успешната индустрия в Израел, показва, че факторите, които са били от значение за този процес са много, някои от които са уникални за случая на Израелския. Тези фактори най – общо са: университетите, израелската армия и миграцията на учени и инженери от бившия СССР, които са предоставили предприемачи, знания и квалифициран труд. Всички тези фактори са от решаващо значение, като трябва да се подчертае съществената роля на правителствените програми за подкрепа, под формата на безвъзмездни средства за научноизследователска и развойна дейност, както и програмата за бизнес инкубатори, която насърчава развитието на фирми, основани на нови технологии чрез предоставяне на капитал и услуги. Правителствените програми, насочени към привличане на рисков капитал в Израел, успешно създават основата на индустрията за рисков капитал, позволявайки увеличаване на инвестициите в израелски фирми базирани на нови технологии. „Правителствените програми, като *Yozma*, която предизвика появата на индустрията за рисков капитал, и програмата за технологични инкубатори в синергия оказват значително влияние върху развитието на клъстери в Израел“

Част от академичната литература набляга на ролята на интелигентното изготвяне на политики за насърчаване на иновациите чрез агресивно преследване на стратегически цели, бързо адаптиране към пазарните условия и борба с пазарните неуспехи.

Многобройни сравнителни проучвания за дизайн на политиката целят да идентифицират „тайната съставка“ на израелската публична политика за устойчиво образуване на предприемачески капитал и да предложат генеричен модел, който може да бъде възпроизвеждан и в други икономики.

Редица учени в областта на иновациите смятат военните разходи за основен източник на технологичен прогрес, според които успехът на Израел се крие в задължителната военна служба, но освен военната индустрия, други два важни аспекта, които подпомагат Израел да бъде една от най-развитите страни за стартиране на технологични компании, са специфичната имиграция на десетки хиляди високообразовани руски евреи от бившия Съветски съюз и силното присъствие на висококачествено

образование. През 90-те години на миналия век почти един милион евреи от бившия Съветски съюз имигрират в Израел, сред които има много висококвалифицирани инженери и учени, търсещи работа. През 1991 г. OCS създава мрежа от технологични инкубатори, за да предложи възможности за заетост на имигрантите и да развие предприемачески умения и опит в защитена среда.

В допълнение, израелските граждани на 18-годишна възраст са призвани в армията, известна като Израелските отбранителни сили (IDF), където са изправени пред поемане на риск и използването на най-напредналите технологии в света.

Съществува корелация между военната служба и предприемаческите намерения в Израел, или успехът на Израел като стартиращ инкубатор може да бъде приписан в голяма степен на военните.

Израелските ветерани развиват впечатляващи предприемачески способности, вследствие на уникалната възможност на IDF да култивира таланти с акцент върху парадигмата, че всеки проблем може да бъде решен. Способността на IDF да усъвършенства предприемаческите намерения е нещо, на което трябва да се подражава от военните, университетите и индустриите по целия свят.

Според Еял Гура, (предприемач и рисков инвеститор, изпълнителен директор на Zebra Medical Vision), Zebra-Med, стартираща компания за дигитално здравеопазване, „100 % от екипа на служители базирани в Израел са служил в IDF и всички са се възползвали от „мрежата на IDF ”.

По отношение на финансирането, много чуждестранни предприемачи избират да базират своите стартиращи компании в Израел. Националният фонд Tnufa оказва влияние върху решенията на тези предприемачи. Този фонд играе ключова роля в подкрепата на иновациите и стартиращите компании в Израел, предоставяйки финансиране, съвети и ресурси за развитие. Страната е известна със своята динамична стартър сцена и високотехнологични индустрии, което привлича предприемачи от цял свят.

Съществуват и културни причини за успешната иновационна екосистема в Израел. Иновацията е акт на бунт; културата на индивидуализма би трябвало да допринася, докато културата на йерархията, традицията, уважението към статуквото и авторитета би трябвало да

пречи (Мокур 2002). Израел има едно от най-ниските класации на „силовото разстояние“ – 13-то място, което показва, че йерархиите са много плоски. Високите нива на културен „индивидуализъм“ – 54-то място, корелират с националните нива на иновации (Хофстеде, 2021). Освен това някои видове колективизъм, присъстващи в Израел (например патриотизъм и национализъм), също насърчават иновациите на национално ниво.

В Израел, предприемаческият дух е културна норма и се насърчава активно сред децата. Този дух, наречен „Chutzpah“, произлиза от стара еврейска дума, която означава „дързост“. Със сигурност е необходима дързост да се търсят най-големите идеи в най-малките предприятия в обществото и да се моделира град върху оживена стартираща екосистема.

Приемането на риска от провал е културна норма в Израел. Част от това мислене вероятно идва от езика – определението за провал се различава в иврит, правенето на грешки е широко прието в израелското общество, което позволява на хората да се учат от грешките си. Неуспехи на някои израелски компании, откриват възможности за иновации и успех, тъй като провалът, може да се използва като опит за обучение и като лост за иновации (INSME). Израел е световен лидер по разходи за научноизследователска и развойна дейност (R&D)- 4,3% от БВП се изразходват в този сектор, което е най-високата стойност в света. Високоэффективният финансов сектор и способността за осигуряване на стабилност във времето, мотивира инвеститорите да установяват дейността си в Израел (ОИСП).

В Израел се базират ключови изследователски и научни звена на големи световни технологични компании като Google, Microsoft, Intel, Facebook, Oracle, Dell, SAP и много други. Иновациите и високите технологии са важни области на сътрудничество между Израел и други държави, включително България, мултинационалните компании са важен компонент на иновационната екосистема.

Друга част от иновационната екосистема на Израел се състои от инкубатори и ускорители, които са около 300, (една от най-високите стойности в света), които се фокусират върху различни индустрии и икономически сектори.

Правителството подкрепя иновациите и чрез академичната среда, Израел е един от световните пионери в технологичния трансфер от 1959 г. и може да се похвали с две от най-

добрите световни компании за трансфер на технологии, Института за наука Weizmann, Yeda, и Еврейския университет в Йерусалим, Yissum.

Правителството на Израел, има съществена роля в подкрепата на част от икономиката, която се нуждае от временна помощ (например социални инвестиции, създаване на национална нанотехнологична инфраструктура), политики като (регулация, достъп до пазара, данъчен кредит и институционални инвестиции). Но по отношение на културата и предприемаческият начин на мислене, приносът е на частния сектор, разбирането, че система позволява провала и дава възможност за развитие.

Иновационната екосистемата на Израел е резултат от сътрудничеството между държавата, фирмите за рисков капитал, успешните предприемачи, образователната система, бизнес системата, инкубаторите и ускорителите, като всички тези елементи работят в синергия.

Освен това географската изолация, малкият местен пазар и липсата на регионален пазар са фактори, които предизвикват израелските компании да се стремят да се утвърдят на световния пазар от самото създаване. Глобалното мислене е ключов фактор за успеха на много израелски компании.

- Ключови правителствени политики:

Технологични бизнес инкубатори

В началото на 90-те години на миналия век правителството на Израел създава програма за технологичен бизнес инкубатор (на иврит: חממה טכנולוגית), за да използва силните страни на 750 000 учени, инженери и лекари, пристигнали от бившия СССР. Israel Innovation Authority известна преди, като Office of the Chief Scientist (OCS), подразделение на Министерството на икономиката, стартира шест „инкубатора“, предназначени за насърчаване и развитие на технологиите в ранен етап чрез предприемачество. Днес в Израел съществуват 24 такива инкубатора, разположени в цялата страна. От тях 65% от проектите са свързани с научни изследвания и развитие, според данни от IVC Research Center. Тези инкубатори играят важна роля в насърчаването на иновациите и подкрепата на стартъп компании в Израел.

Правителствена подкрепа на рисковия капитал (VC)

Израел има добре развита иновационна система, която получава обществената подкрепа по различни начини. Правителството прави значителни инвестиции в инфраструктура на човешкия капитал, предоставя значителни средства за научни изследвания, предлага данъчни стимули за насърчаване на мултинационални корпорации за да установяват научноизследователска си и развойна дейност в Израел. Освен това правителството подкрепя създаването на голяма VC индустрия, насочена към високотехнологични стартиращи фирми и изпълнява редица правителствени програми в подкрепа на технологичните иновации.

Пазарни показатели в ранна фаза

Израел има най-голям брой стартиращи фирми на глава от населението в света. Успехът на стартиращите компании се дължи на иновационната политика на правителството, технологичните иновации, идващи от националните военни сили, културно многообразие и сътрудничество.

Индустрията на рисков капитал в Израел преживява значителен растеж през 90-те години, когато годишните разходи за рисков капитал на Израел нарастват почти 60 пъти от 58 милиона на 3,3 милиарда долара.

Имиграционна политика

Допълнителни фактори, допринасящи за развитието на иновациите е либералната имиграционна политика на правителството, която е в състояние да интегрира хиляди еврейски имигранти в икономиката, възползвайки се от техния научен и технически опит, както и от военна подкрепа за инвестиции в научноизследователска и развойна дейност, която стимулира компаниите от частния сектор в областта на киберсигурността, електрониката, компютрите, софтуера, комуникациите, визуализацията и управлението на процесите.

Рисков капитал

Програмата Yozma

Програмата Yozma се отличава с световно признание като създател на израелската индустрия за рисков капитал. Yozma прави дялови инвестиции в технологични компании, ангажирани в области, в които Израел е демонстрирал световно лидерство. Yozma произхожда от правителствена програма, насочена към насърчаване на рискови инвестиции в Израел, Yozma I трансформира вътрешния пейзаж на частните капиталови инвестиции.

Израелското правителство създава програмата Yozma с фонд от 100 милиона долара, който за три години създава десет фонда за рисков капитал. Всеки фонд се състои от израелски частен партньор и чуждестранен частен партньор (предимно от САЩ, Западна Европа и Япония) с доказан опит в управлението на фондове. От създаването си Yozma е управлявала повече от 220 милиона долара в трите си фонда: Yozma I – създаден през 1993 г.; Yozma II през 1998 г. и Yozma III през 2002 г., с преки инвестиции в около 50 портфейлни компании.

Програмата Yozma спечели световно признание като създател на израелската индустрия за рисков капитал. Yozma прави капиталови инвестиции в технологични компании с висок растеж, ангажирани в области, в които Израел демонстрира световно лидерство в области като комуникациите и информационните технологии.

В резултат на това, годишните разходи за рисков капитал в Израел нарастват с почти 60 пъти, от 58 милиона долара до 3,3 милиарда долара, между 1991 и 2000 г. Броят на компаниите, стартирали с помощта на израелски рискови фондове, нарасна от 100 на 800. Приходите на Израел от информационни технологии нарастват от 1,6 млрд. до 12,5 млрд. долара. До 1999 г. Израел се нарежда на второ място след САЩ по инвестиран частен капитал като дял от БВП и е лидер в света по дял на своя растеж, който се дължи на високотехнологични предприятия, според ОИСР. Също така, Израел е на първо място в света по разходи за научноизследователска и развойна дейност (НИРД) като процент от БВП. Въпреки че израелската индустрия за рисков капитал изиграва съществена роля във високотехнологичния сектор, финансовата криза от 2007-2010 г. засяга наличието на рисков капитал на местно ниво. През 2009 г. на израелския пазар са извършени 63 сливания и придобивания на обща стойност 2,54 милиарда долара; 7% под нивата от 2008 г. (2,74 милиарда долара), когато 82 израелски компании са били слети или придобити, и 33% по-

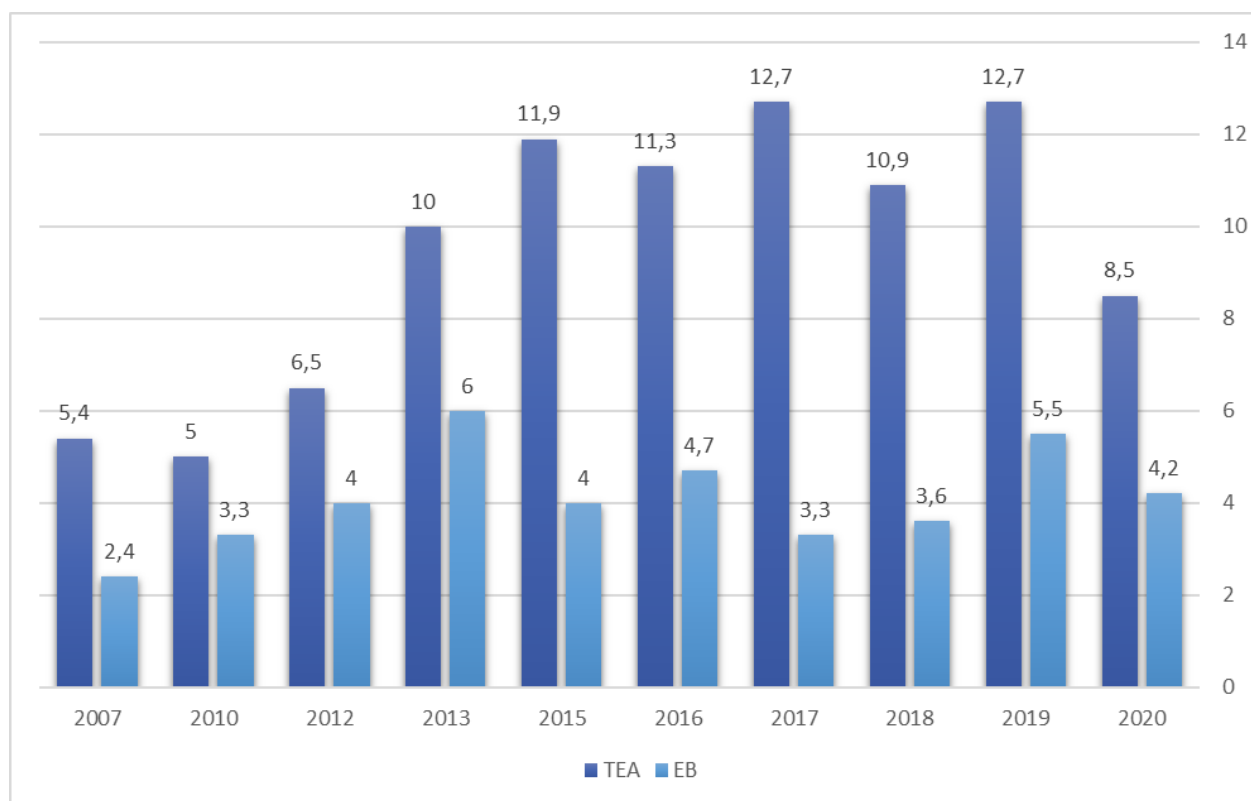
ниски от приходите от 2007 г. (3,79 милиарда долара), когато 87 израелски компании са били слети или придобити.

През 2019 г. израелските компании се считат за по-популярни от американските. За сравнение, обемът на инвестициите в израелски стартиращи фирми нараства със 140% през 2014-2018 г., а инвестициите в технологични стартиращи компании от САЩ нараства с 64%. ("Start-Up Nation Central's Annual Ecosystem 2019 Report". Start-Up Nation Central).

- Общ процент на ранна предприемаческа активност

Фиг. 2. Израел - Предприемаческата активност в начална фаза (TEA) и Установени предприятия (EB), 2007-2020г.

ITEA (Total new Entrepreneurial Activity), EB (Established Businesses)

По данни на: Entrepreneurship and Innovation in Israel – GEM 2019/2020г.

Програма за стимулиране на идеи Тнуфа (Tnufa)

Националният фонд Tnufa е безрискова субсидия отпускана от правителството, предназначена за млади предприемачи с цел подпомогне за разработване и валидиране на иновативни технологични концепции.

Отделът за стартиране и бизнес развитие поддържа предприятия в ранен етап и стартиращи фирми в етап на идея, както и корпорации, интересувани се от прилагане на отворени иновации чрез партньорство в технологични инкубатори и иновационни лаборатории. Отделът подпомага процеса – от първоначалната технологична идея до производството – и в развитието на инициативата с цел достигане на напреднали етапи на набиране на капитал и продажби. Предприемачите и новите израелски стартиращи компании могат да получат условна безвъзмездна помощ до 200 000 NIS за период от две години, по 100 000 NIS, отпускани всяка година (85% от одобрения бюджет).

Програмата дава възможност на чуждестранни предприемачи да останат в Израел за период до 24 месеца, през който могат да получат подкрепа. В условията на иновационната екосистема на Израел, предприемачите получават работно пространство и технологична инфраструктура, както и бизнес и логистична подкрепа.

В доклада се посочва именно фондът Tnufa, като една от възможните причини, поради които има толкова много стартиращи компании в Израел.

В дисертационния труд бяха констатирани водещите фактори в модела на развитие на предприемаческата екосистема на Израел.

Фиг. 3. Водещи фактори в развитието на предприемаческа екосистема в Израел.

Авторска систематизация

Развитието на иновационната икономика на Израел става възможно във вследствие на **правителствената политика**, основана на следните предпоставки: **наличието на положителна предприемаческа култура**, която предшества създаването на **програмата Yozma**, програмата е в отговор на **огромния брой добре обучени инженери**, които работят върху обещаващи технологии и в резултат, поставят Израел на картата на иновационните технологии.

В основата на наличието и развитието на всички тези фактори, виждаме незаменната подкрепа на израелското правителство и институции със своите адекватни, навременни гъвкави, креативни и адаптивни политики.

1.Правителствените политики имат основния приноса в изграждането и еволюцията на предприемаческите екосистема.

Примерът на Израел по отношение на правителствената подкрепа е показателен. Конкуреннтното предимство на израелската екосистема в голяма степен се дължи на адекватните, навременни и адаптивни държавни политики, които отговарят на предизвикателствата в реално време. Правителството на Израел е едно от първите, което разпознава потенциала за насърчаване на индустрията, базирана на иновации. Всяко едно постижение, без изключение, е резултат от намесата на държавата в подкрепа на различни начинания, като предоставя ресурси, създава политики и регулации, които насърчат или понякога ограничават определени дейности.

Развиващите се икономики, обикновено отчитат сравнително слабо развити институции, подкрепящи пазара, като капиталови пазари, пазари на труда и правни системи, което води до ограничаване на по-нататъшното икономическо развитие, но също така може да даде насоки за институционално развитие.

Съответно приносът ще бъде, прилагане на достигнатите политически изводи в изграждането на стратегии и препоръки за насърчаване на ефективното управление на предприемаческата екосистема.

2. Правителствата имат реална възможност да стимулират индустрията за рисков капитал и по този начин да осигурят на фирмите по-добър достъп до финансиране.

Израелската програма Yozma е доказателство, че правителствата имат реална възможност да стимулират индустрията за рисков капитал и по този начин да осигурят на фирмите по-добър достъп до финансиране.

Следователно, правителствата трябва да оказват съществена подкрепа в изграждане на индустрията за рисков капитал. Общият консенсус гласи, че липсата на рисков капитал рано или късно ще доведе предприемаческата екосистема до застои (Gnyawali & Fogel, 1994; Chorev, & Anderson, 2006; Isenberg, 2010; Lerner, 2010; Mason & Brown, 2013).

Показателен е фактът, че всички пазари на рисков капитал, за които знаем, са създадени с държавна подкрепа. Тоест, тези пазари не се появяват без някаква форма на

помощ, от което възниква въпросът какво е това, което изисква нуждата от държавна подкрепа на тези пазари, поне на етапа на тяхното формиране.

3. Човешкият потенциал има решаващата роля в изграждането и еволюцията на предприемаческите екосистема.

В изследвания пример, процесът започва, именно с незаменимия човешки потенциал, т. е. притока на добре образовани и обучени инженери и опитни специалисти.

(Израел притежава изключителен интелектуален потенциал, (невероятно талантиливи хора с иновативен начин на мислене), който се влагат в развитието на всички възможни отрасли – земеделие, медицина, роботика и т. н. Ключова роля има качеството на образованието - най-добрите университети, (например университета в Тел Авив, където се подготвят едни от най-добрите инженерни кадри); военно образование, (военната служба е част от екосистемата, посредством военната служба у служещите се развиват личностни качества и умения, използване на високи технологии, работа в екип и сътрудничество във високорискови ситуации. В сътрудничество с няколко големи изследователски университети, военните разработват голяма част от иновативните технологии, особено в областта на киберсигурността. Комбинацията от военно образование, най-добрите университети и целенасочена култура формира конструкцията на успешната иновационна система в Израел 2021, Israel Innovation Authority).

Участието на критична маса от опитни предприемачи, които са допринесли с време, енергия, знание и опит за подкрепа на екосистемата, особено чрез бизнес ангели, менторство на стартиращи фирми и създаване на водещи организации, оказват съществено влияние върху успеха на предприемаческата екосистема.

Най-същественният елемент на ефективната предприемаческа екосистема е наличието на разнообразна и квалифицирана група от служители (талант). Важен източник на възможности за предприемачество могат да бъдат открити в знанията, както от публични, така и от частни организации.

Новият принос е централното място, което се определя на човешкия потенциал и неговата роля в изграждане на предприемаческата екосистема и поддържането ѝ в добро състояние, с подкрепата на другите заинтересовани страни, свързани с екосистемата.

Глава трета

Модел за ефективно подобряване на предприемаческа екосистема в България

В трета глава се прави преглед и анализ на предприемаческата екосистема в България, изведени са препоръки, политики и практики за ефективно подобряване на българската икономика за стартиране и развитие на предприемачески начинания. Предложените препоръки са в съответствие с направените изводи на база изследвания пример (Израел), както и спецификата на предприемаческата екосистема в България.

Стартирането на бизнес в България може да бъде предизвикателство поради някои фактори, като корупцията, която все още е разпространена в бизнес средата. Стартирането на бизнес ще бъде предизвикателство и без подходяща местна подкрепа.

Регистрацията на фирма може да отнеме почти три седмици, като по-голямата част от времето се изразходва за регистрация в Търговския регистър при Агенцията по вписванията и подаване на заявка за ДДС.

Строителството може да бъде много труден елемент при установяване на корпоративно тяло в България. Получаването на разрешения може да отнеме над 100 дни и изисква преодоляване на 21 процедури, включително кореспонденция с главния архитект на общината, водоснабдяването, телеком оператора, пожарната служба и много други междуправителствени департаменти.

Получаването на електричество е също труден процес, който изисква дългосрочна комуникация с CEZ Distribution Bulgaria. След като работите са завършени, фирмите трябва да получат бележка от доставчика на електроенергията и да приключат договора с доставчика на електричество, преди да получат инсталацията на метър и потока на електроенергията.

В България има повече мъже предприемачи, отколкото жени, като съотношението жени/мъже е 0,9, което нарежда страната по-близо до ресурсно обусловените, отколкото до инвестиционно и иновационно обусловените икономики.

Делът на хората, които планират да се заемат със собствен бизнес, достига най-ниското си ниво през 2018 г. Едва 3,9% от българите възнамеряват да стартират бизнес през следващите три години в сравнение със средно 26% в останалите инвестиционно обусловени икономики.

Негативно влияние оказва и отчетената ниска припознаваемост на възможностите за предприемачество в България (37-39%), като индивидите не се чувстват по-подготвени да стартират бизнес (19%-19.5%) - липсва възходяща динамика.

И двата индикатора са значително по-ниски в сравнение със средните нива за сходни групи икономики. Страхът от провал нараства, но по този показател България остава сред добре представящите се икономики.

„Предприемачите в България са все по-информирани и подготвени за рисковете, които поемат, но остават скептични по отношение на предприемаческата среда. Сравнително добрата инфраструктура и олекотена бюрократична и данъчна тежест не могат да компенсират впечатлението за неравнопоставеност между определени фирми и всички останали участници в икономиката,” смята д-р Венета Андонова, автор на доклада и член на Борда на GEM България и декан на Факултета по администрация на Universidad de Los Andes, Колумбия, автор на статии и книги на тема предприемачество.

За четвърта поредна година се наблюдава превес на ПАНФ в сектори с ниска добавена стойност, ниска степен на иновации и много малък дял на интернационализация. Търговията продължава да е предпочитаният сектор за предприемачите в България и достига 49.3%. България отчита традиционно ниско ниво на интернационализация на ПАНФ, като страната е сред четирите икономики, чиито показател е под 10%, заедно с Полша, Холандия и Испания.

Образованието е неразривно свързано с предприемаческите намерения и жизнеността на предприемаческата екосистема, тъй като засяга увереността на предприемачите, че притежават необходимите умения и знания за стартиране на бизнес.

Държавните политики и инициативи имат функцията да оформят условията, които благоприятстват стартирането на предприемачески начинания.

Националните експерти не само в България, но и в Югоизточна Европа намират дефицити в политиките за подкрепа на предприемаческите екосистеми. Положителна е експертната оценка за определянето на данъчните ставки на България, които не представляват невъзможна тежест за новите и разрастващите се фирми. В допълнение, правителствата в България и региона отделят все по-голямо внимание на необходимостта предприемачеството да бъде национален и регионален приоритет на политиките за растеж.

Равносметката за развитието на предприемаческата екосистема у нас показва, че трябва да се положат още много усилия, за да може България да достигне своя потенциал, като катализатор в Югоизточна Европа в сферата на предприемачеството. Ключово за България е да бъдат превъзможнати демографските дефицити, както и да бъдат създадени необходимите условия за репликиране на иновативните и насърчаване на растящите бизнеси насочени към европейския и глобални пазари.

В България иновационните предприемачи са малко, но притежават глобално мислене и ясно осъзнават своя институционален и исторически контекст, както и уникалното географско разположение. Географското разположение е едно от предимствата на българската икономиката, достъпът до Черно море, както и огромният вътрешен пазар, като част от Европейския съюз. Други предимства са конкурентните разходи на трудовия пазар и данъчната система, която е много привлекателна и благоприятна за чуждестранните инвестиции.

Въпреки това, българските предприемачи са изправени пред необходимостта да предлагат стойност в предизвикателни условия и на предизвикателни пазарни, поради малкия размер на вътрешния пазар и ценовата чувствителност на местните клиенти.

Основните причини за ниските нива на предприемаческа активност в България са средата и личностните фактори. По отношение на личностните фактори, образователната система е от особена важност, тъй като допринася за придобиване на предприемачески умения и развитието на увереност.

Повишаването на нивата на предприемаческите намерения и предприемаческата активност, няма как да се осъществят без значително подобрение в многобройните компоненти на икономическия контекст. Предприемаческа екосистема в България изисква съществена промяна в следните проблемни области: достъпа до финансиране, доверие в държавните служители и институции, качествена инфраструктура, динамично работещи пазари и повишено потребление, качеството на училищното/университетското образование, липсата на квалифицирана работна ръка и върховенството на закона. Всичко това пряко засяга предприемаческите намерения, нивото на предприемаческата активност особено в ранен етап и при предприемаческата заетост, капацитета за иновации, интернационализацията, последователността и предвидимост на промените в политиката, както и наличието на бариери на вътрешния пазар.

Местната култура е предразположена, повече към песимизъм, отколкото към оптимизъм. За да придобият увереност и да бъдат успешни българските предприемачи в своите начинания, първо трябва да бъдат приложени необходимите политики и практики за подобряване на всички изброени области.

Правителствени институции:

Съществена роля в създаването на подкрепяща среда за предприемачество, имат институциите, правителствените политики, програми и регулации, което ясно се откроява в примера на Израел.

В България предприемачеството не получава специфично внимание, както по отношение на регулаторните изисквания, така и по отношение на медийното и комуникационното представяне. Предприемачеството не се идентифицира като приоритет от вземащите решения институции, липсва осъзнатост по отношение на стратегическата важност и влиянието на предприемачеството, иновациите, науката, образованието и инфраструктурата върху развитието на бизнеса.

Правосъдната система се счита като основен проблем в бизнес средата, а публичните институции като корумпирани.

Правителствени политики

По отношение на подкрепа и програми за предприемачество имат много ниска оценка. Други области показали ниски резултати са: Образование по предприемачество в училище; Трансфер на научноизследователска и развойна дейност; Бариери за навлизане на пазара, регулаторната и административна тежест; Културни и Социални норми.

Областите, които са отбелязани като задоволителни са: Предприемачески финанси; Правителствени политики - данъци и бюрокрация; Търговска и правна инфраструктура; Динамика на вътрешния пазар и Физическа инфраструктура.

Предприемачеството не се идентифицира като приоритет, липсва осъзнатост по отношение на стратегическата важност и влиянието на предприемачеството върху иновациите, науката, образованието и инфраструктурата върху развитието на бизнеса.

Финансиране

Ограничаващите фактори са недостатъчната финансова култура на предприемачите в ранен етап, липса на адекватни средства, липса на компетентни мениджъри на фондове и опитни инвеститори, избягване на риска при по-традиционните доставчици на фондове- (като банки) и липса на критична маса от бизнес ангели.

Фондът на фондовете (ФнФ) е важен инструмент за подкрепа на предприемачеството и иновациите в България. Той оперира чрез различни програми и инструменти, които се фокусират върху развитието на бизнеса, научните изследвания и иновациите. Ограничен и недостатъчен е капиталът от семейство и приятели и от бизнес ангели, които все още не са достатъчно разпознаваеми, необходимо е повече време и опит в очакванията, разбиранията и поемането на риск.

По-голямата част от финансирането насочено към предприемачите в България идват от ЕС, това е ситуация, която следва да предизвика политически дискусии относно ролята на правителството като инвеститор.

Поради липсват пълноценно възможности за финансиране на късен етап, обещаващи местни предприемачески начинания се продават преждевременно. Намирането на капитал за растеж е значителен проблем за българските предприемачи. За справяне с този проблем са създадени фондове, като Vitosha Venture Partners, BlackPeak Capital и Silverline

Capital, но екосистемата се нуждае от по-голямо внимание на по-късните етапи на инвестиране.

Достъпът до финансиране в България се развива бързо, чрез различни програми и фондове за рисково инвестиране и стимулиране на предприемаческите идеи. Въпреки това, достъпът до финансиране е труден в първоначалния етап на бизнеса, особено когато се осъществява през чужди фондове.

Причини за това са, че голяма част от предприемаческите бизнеси са ориентирани за вътрешен пазар, както и че над 50% от бизнесите са в сектори с ниска добавена стойност, които не са атрактивни. В обобщение, от една страна има капитал, но от друга достъпът до финанси е затруднен и липсва информираност относно програмите за кандидатстване, необходимите документи и критерии.

Човешки капитал:

Липсата на работна ръка е сред основните проблеми, пред който е изправен бизнеса в България. Тенденцията към трайно увеличаване на недостига на квалифицирани служители започва все повече да създава проблеми на бизнеса в нашата страна.

Една от основните причини за това е дисбалансът в средното образование. Дълги години голяма част от специализираните техникуми и професионални гимназии не обучават кадри, тъй като бяха закривани цели училища за висококвалифицирана работна ръка.

Необходими са реални реформи в средното образование, диалог с бизнеса, относно необходимостта от специалисти, промени в система, от методите на преподаване до административните процеси.

Друга съществена причина за липсата на работна ръка е трайното обезлюдяване и застаряване на населението.

Възможно решение би могло да бъде внос на специалисти в съответствие с нуждите на работодателите. В перспектива, на вътрешния пазар на труда може да се намери ресурс в по - възрастното население. Огромен ресурс би могло да бъде населението в пенсионна и над пенсионна възраст, това са хора, които биха били много полезни на пазара на труда,

например със своите меки умения, като отговорност и дисциплина, качества, които липсват на повечето млади хора.

На следващо място съществен дисбаланс създава ниската раждаемост и високата смъртност. Необходимо е прилагането на държавни политики в посока - насърчаване на раждаемостта и т. н.

Университети и предприемачество:

Задълбоченият поглед показва, че образованието (университети, центрове, институти) са в основата на екосистемата. Тази институции привличат човешки потенциал, привличат учени, задържат талант, развиват интелектуален потенциал, оформят и влияят върху мисленето на студентите, създават и съхраняват знания и опит и т. н.

Университетите задвижват иновативната екосистема, когато вдъхновяват проактивност и насърчават култура на иновации в качеството си на платформа за изследвания в подкрепа на екосистемата и място за споделяне на знания и опит.

Университетите са незаменима част от най-развитите предприемачески екосистеми в света, тяхната роля е в изграждането на трайни взаимоотношения с всички партньори в екосистемата в синергия за непрекъснато и подобрене.

Нови знания:

Инвестициите в нови знания са важен източник на предприемачески възможности и ако водят до (по-добри) решения, те са и източник на просперитет. Новото знание се създава по много начини, но вероятно най-добрият измерител на дейността е инвестициите в (публични и частни) изследвания и разработки. В настоящото изследване индикатор за елемента на знанието е процентът от брутният вътрешен продукт, инвестиран в научноизследователска и развойна дейност (от публични и частни организации).

България продължава да отделя под 1% от БВП за НИРД и е сред държавите в Европейския съюз с най-ниски разходи за наука (Евростат, 2021).

Благоприятна култура

Участниците в местната предприемаческа екосистема описват битувашката тенденция за избягване на отговорността и прекомерния анализ на провала, което се явява като културно ограничение за по-бързото развитие на регионалните предприемачески екосистеми. От друга страна, сред младите предприемачи се среща прекалена самоувереност, което отблъсква инвеститорите и води до по-големи трудности при намирането на инвестиции за стартиращите фирми.

Следователно предприемачите трябва да подобрят репутацията си сред всички участници в предприемаческата екосистема, но особено пред инвеститорите. За тази цел е необходимо: подобряване на бизнес уменията; задълбочено познаване на бизнес основите и показателите; желание за учене и развитие; дисциплинарен подход; подходящото поведение за бизнес средата; навременно и адекватно поведение и т. н.

Важно е да се има предвид, че постигането на промяна в тези индикатори ще отнеме време. Това е процес, който изисква усилия и ангажираност от всички заинтересовани страни, като медии, серийни предприемачи, преподаватели, политици, влиятелни лица и родители, да работят заедно, за да повлияят на разбирането за успеха чрез собствени усилия, наблюдайки на самостоятелността и личната инициатива, както и на предприемаческия риск – поемане на риск, креативност, иновативност и отговорност на индивида да прави проактивен избор за живота си.

Институционална подкрепа и инфраструктура

По отношение на образованието, има достатъчно университети и други образователни институции за подготовка на бъдещи предприемачи, но тук възниква въпросът относно съотношението между количеството и качеството на образованието. Според респонденти от изследване на предприемачеството в България: образованието има по-скоро теоретичен характер и не допринася за реализирането на стартиращи предприемачи.

Инфраструктурата се определя като най-развития компонент на предприемаческата екосистема. Най-ниска оценка получават показателите: „Институции“ - включва политическата среда, регулаторите, бизнес средата; „Човешки капитал и научни изследвания“ (66-то място) - включва образование, наука, разходи за образование и наука;

„Пазарна сложност“ (60-то място)- включва кредит, инвестиции, пазар, диверсификация на пазара и т.н., както и показателят „Бизнес сложност“ (12-то място) – включва служители в областта на знанието, връзки в областта на иновациите, усвояване на знания. В доклада на Глобалния иновационен индекс за 2023 г. се подчертава важноста на инвестициите в наука и технологии за устойчиво развитие в несигурната икономическа обстановка (Global Innovation Index, 2023). България трябва да продължи да работи върху подобряване на своя иновационен потенциал. Знанието, иновациите и научноизследователската дейност, трябва да бъде основен приоритет в дневния ред на правителството, науката и бизнеса, което се наблюдава във всички развити държави.

Пазари

Българският пазар се определя от предприемаческата общност, като „малък”, но все пак „достатъчен” за първоначалния етап на стартиране, но не и за последващия растеж. Това ограничение се преодолява посредством близостта до европейския пазар. Но за да се повиши достъпът до глобалните пазари трябва да се положат повече усилия в посока на подобряване на възприятията в чужбина за българската култура и бизнес, трябва да бъдат предприети инициативи за информиране относно възможностите и достъпа до чуждестранни пазари. Проблемите, които се идентифицират от МСП са свързани главно с намирането на клиенти, конкуренцията, регулирането и разходите за производство или труд.

Заклучение

За подобряване на средата и конкурентоспособността на българската икономика, е важно прилагането на целенасочени държавни политики за привличане инвестиции, насочени в развитието на високо технологични отрасли, както и производство на продукти със собствен бранд и висока добавена стойност, това е важна стъпка към иновации и създаване на устойчива икономика; гарантиране на достъпа до ефективни енергийни източници, което е критично важно за поддържане на конкурентоспособността на производството; предоставяне на достъп до пазари за реализиране на съответната продукция и т.н. Това може да бъде постигнато чрез изграждането на дългосрочни стратегии и политики, които да бъдат приети и последователно прилагани от всяко последващо

правителство, като използваме позитивния опит от изследвания пример в настоящия документ. Икономическите постижения на Израел, предизвикват необходимостта от изследване и споделяне на техния опит в изграждане и развитие на предприемаческа икономика и иновации. В изследвания пример ясно се очертават някои опорни точки, на база, на които могат да бъдат изградени и адаптирани конкретни политики за изграждането на ефективни стратегии и решения, които да бъдат приложени на практика.

Предложения за бъдещо проучване:

В по-широк обхват на бъдещи изследвания, могат да се определят разходите за развиване на предприемаческа екосистема спрямо процентната възвръщаемост на съответната политическа програма, като по този начин може да се определи необходимостта от следване на такава икономическа политики или необходимостта да се следва друг път към икономическо развитие.

Научните приноси от дисертацията са следните

1. Факторен анализ на предприемачески екосистеми: Дисертацията използва модела на Даниел Айзенберг, за да анализира факторите, които водят до развитието на успешни предприемачески екосистеми, като конкретен пример е Израел.
2. Анализ на политическите интервенции: Проучването разглежда и анализира ролята на правителствените политики и интервенции в развитието на предприемаческата екосистема, особено във връзка с изграждането на индустрията за рисков капитал.
3. Методологичен принос: Документът прилага интердисциплинарен и системен подход за изучаване на взаимодействието между политически и икономически фактори, което допринася за развитието на предприемачески екосистеми.
4. Централна роля на предприемачите: Един от основните приноси е поставянето на акцент върху ролята на предприемачите като ключов двигател в изграждането и поддържането на предприемаческата екосистема. Предприемачите са

представени като основни субекти, които чрез сътрудничество с други заинтересовани страни формират благоприятна среда за икономическо развитие.

5. Прилагане на международен опит: Дисертацията анализира израелската предприемаческа екосистема като успешен пример и предлага мерки и програми, които биха могли да се адаптират и приложат в България. Това включва механизми за насърчаване на иновациите, рисков капитал и сътрудничество между правителството, бизнеса и образователните институции.

6. Интегриран подход към политиките: Изследването предлага холистичен модел за управление на предприемаческата екосистема, който включва взаимодействие между различни заинтересовани страни и насърчава иновациите и предприемаческия дух.

VI. Публикации по темата на дисертационния труд:

1. Николова, Диана, Иновационна система на Израел - Ключови фактори за изграждане на иновационната система в Израел, сп. Управление в бизнеса и публичния сектор, ISSN 2815-391X, бр. 2/2023, стр. 70-81.

2. Николова, Диана, Развитие на предприемаческата екосистема в Нова Зеландия, сп. Управление в бизнеса и публичния сектор, ISSN 2815-391X, бр. 2/2023, стр. 56-69.

3. Николова, Диана, Изкуственият интелект и трансформацията на икономиката. Ефекти от навлизане на изкуствения интелект върху производителността и икономическия растеж, социалното приобщаване и разпределяне на доходите, Сборник с доклади, представени на Четвъртата национална студентска и докторантска конференция на тема „Изкуственият интелект и трансформацията на икономиката“, ISBN 978-619-7622-66-9, част първа/17.05.2024 г., стр. 102-111.